

Co přináší třetí vydání mezinárodní normy ISO 690:2010

Eva Bratková, Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze

Eva.Bratkova@ff.cuni.cz

Recenze normy (Review of the standard):

ISO 690:2010(E). *Information and documentation – Guidelines for bibliographic references and citations to information resources*. 3rd ed. Geneva : International Organization for Standardization, 2010-06-15. v, 40 s.

Český abstrakt:

Recenze hodnotí strukturu a obsah nového 3. vydání mezinárodní normy ISO 690:2010(E), která předkládá instrukce pro přípravu bibliografických odkazů/referencí/ a citací informačních zdrojů. Text nového vydání mezinárodní normy je porovnáván s textem 2. vydání mezinárodní normy ISO 690:1987 a 1. vydáním mezinárodní normy ISO 690-2:1997. Text recenze zahrnuje kritické poznámky k obsahu publikované mezinárodní normy.

English abstract:

The review evaluates the structure and content of new, 3rd edition of the International Standard ISO 690:2010 which gives guidelines for the preparation of bibliographic references and citations to information resources. The text of new edition of the International Standard is compared with texts of the 2nd edition of the International Standard ISO 690:1987 and the 1st edition of the International Standard ISO 690-2:1997. Text of review contains some critical notes to content of published International Standard.

Úvodem

Po více než 6 letech příprav bylo 15. června 2010 organizací ISO oficiálně publikováno v pořadí již **3. vydání mezinárodní normy ISO 690**, a to paralelně, jak bývá zvykem, v anglické [ISO 690:2010(E)] i francouzské verzi [ISO 690:2010(F)]. Nové vydání zároveň ruší a nahrazuje předešlé 2. vydání normy ISO 690 z roku 1987 [ISO 690:1987] a také 1. vydání doplňkové normy ISO 690-2 z roku 1997 [ISO 690-2:1997]. Text 3. vydání normy byl připraven na základě textů předešlých vydání (obou norem), byl však značně revidován, aktualizován a hlavně doplněn [ISO 690:2010(E), s. v]. Zpracovatelé (odborníci Technické komise ISO/TC 46, Informace a dokumentace, podkomise SC 9, Identifikace a popis) se rozhodli připravit nové 3. vydání jako **jeden integrovaný text**, který zahrnuje již nejenom popis základních tradičních a elektronických publikací a jejich částí, ale nově také popis vybraných specializovaných druhů informačních zdrojů. Uživatelé v posledním desetiletí již citelně postrádali instrukce pro popis netradičních typů zdrojů, soudě i podle narůstajícího počtu referenčních dotazů uživatelů z ČR.

Samotný hlavní název nového vydání normy doznal výrazné proměny. Zahrnuje již nejenom termín (přeloženo v rámci této recenze doslovně) „**bibliografické odkazy**“ či

„**bibliografické reference**“ (angl. bibliographic reference, fr. références bibliographiques), ale nově také termín „**citace**“ (angl. a fr. citations). Je známo, že v českém prostředí se oba termíny od jisté doby překládají s opačným významem, lze tedy očekávat, že oficiální překlad normy do češtiny prozatím tuto situaci zachová. V běžném textu se dá záměna obou termínů v češtině úspěšně zamaskovat, problém však může nastat v rámci překladu definic termínů, neboť nové vydání normy oba uvedené termíny zcela jasně definuje (v předešlých vydáních definice těchto termínů chyběly). **Citace** je v normě ISO 690:2010 chápána (volně přeloženo) jako označení relevantního [bibliografického] odkazu/reference uvnitř textu nebo jiná forma obsahu relevantního [bibliografického] odkazu/reference [ISO 690:2010(E), část 2.2]. **[Bibliografický] odkaz/reference** je chápána (volně přeloženo) jako data (údaje) popisující nějaký zdroj nebo jeho část, dostatečně přesně a detailně, aby tento zdroj mohl být identifikován a lokalizován [ISO 690:2010(E), část 2.15].

Pro řešení překladu těchto termínů prozatím příliš nepomůže ani terminologická databáze TDKIV [KTD, 2003-], která sice zná termín „bibliografická reference“ (bibliographic reference), definuje ho však jenom z hlediska citační analýzy (jako dokument, který cituje daný dokument) [SCHWARZ, 2003-]. Databáze zná i termín „citace“ (citation), který je ekvivalentem termínu „citát“, definuje ho ale jenom jako „doslovné uvedení cizího výroku nebo textu ... doprovázené obvykle ... bibliografickou citací“ [RICHTEROVÁ, 2003-]. Terminologická databáze zná ještě také termín „bibliografická citace“ (bibliographic citation), který je definován v základním významu jako formalizovaný údaj o dokumentu... [Anon, 2003-] – v tomto směru uvedená definice spíše odpovídá obsahu anglického termínu „bibliographic reference“, jak ho definuje mezinárodní norma ISO690:2010. Možná by stálo za úvahu zavést do českého odborného jazyka termín „bibliografická reference“ s odpovídajícím významem (jak ho definuje recenzovaná norma). Když mohly být úspěšně zavedeny související termíny „referenční služba“, „referenční centrum“, „referenční knihovník aj., které jsou ryze anglo-americké provenience, tak proč by to nešlo u termínu „bibliografická reference“?

Název nového vydání normy navíc poprvé zahrnul také termín „informační zdroje“, což lze přivítat. Původní návrh textu normy z roku 2004 obsahoval termín „publikované materiály“, byl ale nakonec zamítnut. Lze ale potvrdit, že norma se v zásadě netýká nepublikovaných zdrojů, tedy i šedé literatury (malé výjimky se však v normě najdou).

Nové celkové uspořádání textu normy

Text normy ISO 690:2010 se ve srovnání s předešlým vydáním normy [ISO 690:1987] a také doplňkové normy [ISO 690-2:1997] vyznačuje **zcela novou uspořádaností**, která má **výrazný pragmatický ráz**. Zahrnuje hlavní text věnovaný **podrobným metodickým pokynům k tvorbě bibliografických odkazů/referencí** (s. 1-24). Dílčí části hlavního textu (je jich velké množství, celkem 15) se dále dělí na pod-části (dělení jde maximálně na druhou hierarchickou úroveň). Části jsou v anglickém znění nově označovány termínem „clause“ (lze překládat různě, např. jako úsek, odstavec, část aj.). Tento termín je využit zejména k odkazování z přílohy B, představující modely bibliografických odkazů/referencí, do pravidel uvedených v hlavní části textu. Text normy je dále nově opatřen celkem **3 informativními přílohami** označenými velkými písmeny A–C (s. 25-39). Příloha A je věnovaná způsobům citování informačních zdrojů, příloha B prezentaci hlavních modelů bibliografických odkazů/referencí a příloha C sérii jejich příkladů. Zařazení těchto poměrně dosti významných instrukcí a informací pouze do příloh je neobvyklým řešením uspořádání celého textu normy. Tyto informace byly v předešlém vydání normy součástí hlavního textu [ISO 690:1987, část 4 a část 9]. Navíc odtržení modelů (v příloze B) a příkladů bibliografických odkazů/referencí (v příloze C) může uživateli komplikovat orientaci při práci s normou. Povede to pravděpodobně k výrobě následných přehlednějších metodických příruček pro potřeby rutinní praxe, například v prostředí vysokých škol. Text normy má nově také závěrečnou **Bibliografii** (s. 40), která zahrnuje celkem 13 titulů odborné literatury (jde především o normativní dokumenty). Bibliografické odkazy na normativní literaturu byly v předešlém vydání zařazeny do části 2.

Předmět normy

1. část hlavního textu 3. vydání normy (s. 1) stručně vymezuje **druhy informačních zdrojů**, na které se vztahují pravidla pro vytváření bibliografických odkazů/referencí a citací. Zahrnuty jsou určité ty, které byly součástí předešlého vydání, tedy monografické a seriálové publikace (termín „pokračující informační zdroje“ zpracovatelé prozatím odmítli uplatnit z obavy jeho malé srozumitelnosti pro běžné uživatele normy) a jejich „příspěvky“ (angl. contributions) s tím, že norma již neuznává oproti předešlému vydání termín „článek“ (angl. article). Dále jsou zahrnuty patentové dokumenty a elektronické informační zdroje včetně počítačových programů a databází. Nově přibývají, a to je pozitivní zpráva, kartografické materiály, hudebniny, zvukové záznamy, fotografie, grafika a audiovizuální díla včetně filmů

a dokonce také normativní dokumenty. Text 1. části zároveň také sděluje, že se norma nevztahuje na citace **legislativních materiálů** se zdůvodněním, že k tomu jsou určeny jiné standardy, které ovšem, bohužel, nejsou nikde v normě citovány. Toto sdělení je navíc v rozporu s některými příklady v normě uvedenými. Například v příloze C2 je v příkladě 7 uveden záznam části britského zákona z roku 1984 (dokonce i s korporativním záhlavím země působnosti zákona!). Můžeme jen litovat, že se norma nevěnuje pravidlům tvorby bibliografických odkazů/referencí alespoň určitých kategorií legislativních dokumentů (zákony, vládní usnesení, vyhlášky ministerstev), neboť jde o typ informačního zdroje, který bývá často využíván uživateli, zejména v prostředí vysokých škol. Často se ptají na řešení popisu a citování těchto materiálů. Pravděpodobně nezbude, než si pro uživatele připravit náhradní vlastní domácí metodické materiály, které tento typ zdroje zahrnou (bylo by však vhodné, aby popis byl, pokud možno, v co největším souladu s mezinárodní normou). Norma se také, jak bylo výše v textu zmíněno, oficiálně nevěnuje tvorbě záznamů **šedé literatury** (jejich exkluze byla v přípravných verzích textu normy uvedena, z finálního textu ale nakonec termín „šedá literatura“ zmizel). I to lze pokládat za jistý problém normy, neboť technické zprávy nebo vysokoškolské kvalifikační práce uživatelé využívají dnes také velmi často. I v tomto případě bude nezbytné vytvářet vlastní lokální metodické materiály.

Specifickým sdělením 1. části normy ISO 690:2010 je, že nepředepisuje k závaznému užívání žádný zvláštní styl pro vytváření bibliografických odkazů/referencí a citací a že příklady v normě uvedené (v průběhu hlavního textu a v přílohách) nejsou závazné co do stylu a interpunkce. Lze pochopit, že zpracovatelé normy mysleli na širokou mezinárodní komunitu a že uživatelům nechtěli v tomto případě příliš svazovat ruce. Z druhé strany nejde o optimální pokyn, neboť to v praxi znamená možnost velké variability tvorby záznamů (zejména stran interpunkce). Takové záznamy se pak případně složitě zpracovávají v relevantních informačních systémech a službách (například pomocí automatické extrakce). Z praxe ale víme, že uživatelé se stejně nejraději řídí konkrétními příklady, které v mezinárodní normě vidí včetně interpunkce, a snaží se je dodržovat. A proto bude vhodné interpunkci, kterou zpracovatelé v příkladech uvedli, uplatňovat v rutinní praxi. Norma vícekrát deklaruje, že dodržuje jednotnost ve všech příkladech, ne vždy se to však daří. U některých příkladů lze zaznamenat jisté nesrovnalosti a chyby, jak bude uvedeno dále v textu.

Definice základních termínů

2. část hlavního textu normy (s. 1-3) představuje sadu **definic vybraných termínů** (celkem 17), které společně vytvářejí určitý „model“ předmětu normy. Některé termíny jsou převzaty z předešlého vydání v doslovném znění, některé jsou uvedeny pod novějším termínem, některé byly vyřazeny pro nadbytečnost. Některé však citelně chybí. Novinkou 3. vydání normy je definování dvou jádrových sekundárně bibliografických termínů: citace a odkazu/reference (ve smyslu bibliografického odkazu/bibliografické reference). Bude zajímavé, jak uvede překlady těchto termínů a jejich definice oficiální český překlad normy. 8 termínů reprezentuje typy informačních zdrojů (počítačový program, příspěvek, databáze, grafické dílo, monografická publikace, seriál, edice aj.). V seznamu chybí termín „kapitola“ (dá se konstatovat, že z celé normy není příliš jasné, jak se kapitoly knih budou nyní popisovat), chybí termín „patentový dokument“ (v předešlém vydání byl), zcela chybí základní termín „informační zdroj“ (v předešlém vydání byly alespoň termíny „publikace“, „dokument“ a také „elektronický dokument“) a také termín „hostitelský zdroj“ (angl. host resource), který je zmiňován v definici termínu „příspěvek“ aj. Zbýlých 7 termínů reprezentuje vybrané bibliografické údaje, jako je termín „tvůrce“, který nahradil původní termín „autor“, termín „klíčový název“, specifické termíny pro popis map aj. Určitě nejde o výčet všech možných údajů, které norma zahrnuje, některé však chybí citelně, například termíny „vydání“ (angl. edition) a „verze“, kterým je věnována celá jedna část pravidel tvorby bibliografických odkazů.

Principy a pravidla tvorby bibliografických odkazů/referencí

3. část hlavního textu normy (s. 3) přináší v pěti stručných odstavcích formulace **základních principů tvorby bibliografických odkazů/referencí**, které byly v podstatě všechny součástí již předešlého vydání, i když v rámci jinak členěného textu. V části 3.5 je uživatel upozorněn na nutnost užití **jednotného stylu, formátu a interpunkce** při tvorbě všech bibliografických odkazů/referencí v rámci jednoho dokumentu, který vytváří.

Návazná **4. část** hlavního textu normy (s. 3-5) je v jistém slova smyslu úvodem ke všem dalším částem (5-15). Přehledným způsobem představuje **údaje bibliografických odkazů/referencí** (komentuje zdroje jejich získávání, jejich případnou transliteraci a zkracování na základě příslušných mezinárodních norem) a zejména jejich doporučené řazení v rámci záznamů. V části 4.4 určitě zaujme poznámka, která v návaznosti na část 3.5 sděluje, že v příkladech uvedených v textu celé normy je uplatněno jednotné schéma

interpunkce s tím, že je čistě ilustrativní a že netvoří součást pravidel. V části 4.5 je pak vhodné upozornit na doporučené pořadí údajů v rámci bibliografického odkazu/reference. Prvním údajem záznamu je tvůrce či tvůrci informačního zdroje, existují-li (3. vydání normy přestalo užívat pojem „primární odpovědnost“, který byl uveden v předešlém vydání [ISO 690:1987, část 7.1]). Drobná změna se týká pořadí trvalých identifikátorů informačních zdrojů, existují-li – jsou v novém vydání uvedeny před údaji o dostupnosti nebo přístupu ke zdroji.

Jak bylo výše uvedeno, zbytek základního textu (část 5-15 na s. 5-24) je věnován výkladu pravidel tvorby jednotlivých bibliografických údajů. Na rozdíl od předešlého vydání jde o podrobnější výklad včetně uvedení většího množství průběžných příkladů. Řada pravidel zůstává stejná, řada je jich však změněna nebo doplněna. Části 5-14 jsou věnovány výkladu tvorby bibliografických údajů na obecné úrovni (platí pro všechny druhy informačních zdrojů), část 15 pak výkladu tvorby údajů pro popis specializovaných druhů informačních zdrojů počínaje zdroji elektronickými.

5. část hlavního textu normy je věnována tvorbě údajů o tvůrcích informačního zdroje.

V části 5.1, která je věnována zjišťování a výběru jmen tvůrců z informačního zdroje, není v příkladech, bohužel, uváděn jednotný zápis údaje o roli tvůrce ve zkráceném tvaru, jakkoliv to norma vícekrát deklaruje. V příkladě 1 je role zapsána po čárce s malým písmenem (tento způsob lze najít i v řadě příkladů v příloze C), v příkladě 2 je tento údaj uveden v kulaté závorce a s velkým prvním písmenem (totéž je uvedeno v příkladě 3 v části C.17.2). Forma zápisu jména personálního autora (tvůrce), který je uveden první v pořadí, se oproti předešlému vydání normy nemění (invertovaný tvar a doporučený zápis příjmení velkými písmeny). Novinkou je ale možnost (ne povinnost) zápisu jména druhého a dalších tvůrců (jejich počet norma neomezuje) v přirozeném pořadí a dále užívání uměle vkládané spojky „and“ (v anglické verzi textu normy) před jménem posledního tvůrce. Lze doufat, že český překlad dosadí tuto spojku, stejně jako i další uměle vkládané údaje do záznamu (například zkratku „s.“ místo anglické zkratky „p.“ nebo „pp.“, slovní označení média, poznámkové informace aj.), v českém jazyce (takto je připravena i francouzská verze). Norma vícekrát upozorňuje, že je možné brát zřetel na národního uživatele. Oddělování více jmen je jinak v celé normě tentokrát realizováno pomocí jednoduché čárky (upuštěno je od středníku, který byl uplatněn v předešlém vydání normy ISO 690-2). Novinkou je také zápis příjmení personálních autorů velkými písmeny i na úrovni vedlejší (sekundární) odpovědnosti. V některých příkladech závěrečná redakce textu normy nezachytila chybný zápis příjmení

malými písmeny (například v příkladě 2 v části 6.1.7 - totéž v příkladě 5 v části C.14.3, dále v příkladě 2 v části C.3, v příkladě 4, 6 a 7 v části C17.2 aj.). Potěšitelné je uvedení pravidla o užití národních zvyklostí při zapisování křestního jména a popřípadě jmen dalších. Pravidla, bohužel, nezmiňují vůbec možnost zápisu doplňku za jméno personálního autora (typu dat narození a úmrtí), v příloze však příklady s tímto údajem lze uvidět (v jediném příkladě v části 13 nebo v příkladě 3 v části C.14.2, v příkladě 2 v části C17.2). U jmen organizací a skupin (norma upustila od termínu „korporace“, pravděpodobně z důvodu lepší srozumitelnosti textu normy pro laickou veřejnost) je novinkou doporučení zápisu jejich jmen velkými písmeny na úrovni vstupního prvku, což může být pro některé uživatele zatěžující (při ručních zápisech). Nesrovnalosti v interpunkci jsou v normě patrné v pravidle o doplňcích ke jménu korporace. Příklad v části 5.3.2 uvádí zápis doplňku v hranaté závorce (totéž je vidět v příkladě v části C.5 aj.), příklad 1 v části 6.1.3 a také příklad 3 v části C.2 ale uvádí zápis doplňku v závorce kulaté (totéž je vidět v příkladě 3 v části C.18.2 aj.). Velmi povzbuzující je v této části normy také instrukce, že jména korporací by měla být v souladu s národními soubory autoritních dat [ISO 690:2010(E), část 5.3.1] – v tom případě by ale bylo nutné u doplňku uplatnit jednotně závorku kulatou, aby došlo k souladu s katalogizačními principy. Jak bylo výše vedeno, norma se hlásí též ke korporativnímu jménu státní správy, což je pozitivní zpráva (pro profesionály našeho oboru), jeho vytváření nebo i zjišťování však může být pro laiky problémem, nebudou-li proškoleni. V této souvislosti uvádí norma v příkladech opět nestejně zápisy: v příkladě 2 v části 5.3.3 je jméno ministerstva uvedeno chybně bez geografického vstupního prvku, zatímco správně je takový geografický prvek uveden u jiného orgánu státní správy (v příkladě 3 v části 6.1.3 aj.). Snadno to lze ověřit v doporučovaných souborech autoritních dat. Podotkla bych, že v českém překladu by měla být všechna geografická jména uvedená v příkladech normy v národním jazyce – norma k tomu konečně vybízí [ISO 690:2010(E), část 5.3.4] a odpovídat to bude opět národnímu souboru autoritních dat ČR. K novým instrukcím normy (v části 5.4.3) oproti předešlému vydání patří možnost uvedení bibliografického odkazu/reference pod hlavním názvem (u některých typu publikací včetně seriálů) a dokonce i pod jménem konference (v části 5.4.4). Dlužno však podotknout, že příklad uvedený v části 5.4.4 má ne zcela srozumitelně uveden doplněk s místem a datem konání konference, pokud jde o interpunkci a o pořadí dílčích údajů (krátká instrukce v části 6.5 je formulována co do pořadí údajů jinak). Anonymní díla lze zapisovat v souladu s instrukcí v části 5.6 nově pod zkratkou „Anon“.

6. část normy je věnována tvorbě **názvových údajů**. Představena je škála podrobných

pravidel o zapisování různých typů názvů, která byla uvedena již v předešlém vydání normy, byť ve stručnější formě. Novinkou je doporučený jednodušší zápis interpunkce před podnázvy (po dvojtečce a mezeře, jak je patrné ze všech uvedených příkladů, mezera před dvojtečkou, která se v předešlém vydání zapisovala podle katalogizačních pravidel, se v nové normě již neuplatňuje). Tento způsob je bližší uživatelům laikům. V textu této části se vyskytuje několik nesrovnalostí: v příkladě 3 v části 6.1.6 je pravděpodobně správné zařazení údaje o měřítku až za doplňkový název, zatímco v příkladě záznamu stejného zdroje v části C.15.3 je tomu naopak. Nestejné zápisy o lokalizaci příspěvků (článků) do časopisu jsou patrné v části 6.4: v příkladě 2 je v záznamu nadbytečně uvedena zkratka „pp.“, pokud ho porovnáme s příkladem 6. Správně uplatněný zkrácený model zápisu lokalizačních údajů bez drobných slovních zkratk je vidět v příkladě v rámci zcela nové instrukce uvedené v části 10.3. V části 6.4 jinak najde uživatel nové důležité formální pravidlo, že **slovo (konektor) „In:“** lze (nyní nově s dvojtečkou) zapisovat nejenom před údaji o zdrojové publikaci typu monografické publikace (např. sborníku), ale také před názvem seriálové publikace, tedy i časopisu. Stálo by za úvahu vrátit se k této jednotné praxi i v ČR (tento princip již dříve v rámci interpretace ISO 690:1987 zavedly některé slovenské metodické materiály). Jinak ale norma nabízí stále u klasických časopisů možnost konektor „In:“ vypustit zcela, jak je patrné z řady příkladů. Pozitivní zprávou je, že v příkladech záznamů článků z časopisů se již jednotně před lokalizační částí zapisuje tečka a mezera (za názvem časopisu). Konektor lze zapisovat i v národních ekvivalentech.

Stručná ale srozumitelná instrukce je uvedena v **7. části** normy. Týká se slovního uvádění **označení média** (informačního zdroje) v hranatých závorkách lokalizovaného za názvem informačního zdroje. Údaje jsou do záznamu uměle vkládány, a proto se předpokládá jejich zápis v jazyce zpracovatele či uživatele normy.

Taktéž stručné a již z předešlého vydání normy známé instrukce zahrnuje i **8. část** normy. Je věnována **údaji o vydání** zdroje (část 8.1) a také **údaji o verzích** zdroje (část 8.2), zejména elektronických informačních zdrojů. Připojené příklady vykazují jisté nesrovnalosti: příklad 1 v části 8.2 postrádá kurzivou označený hlavní název (zdroj je totiž zapsán na monografické úrovni), totéž platí pro příklad 3 v části C.12.2 popisující stejný zdroj; u příkladu 2 není jasné, kde je vlastně uveden údaj o aktualizaci; u příkladu 3 je pravděpodobně údaj o aktualizaci připojen bezprostředně za název, který rovněž postrádá kurzivu (možná chybí nějaký interpunkční znak, možná je údaj součástí názvu zdroje, pak ale chybí v textu pravidel osvětlení). (Totéž platí pro příklad 1 v části C.12.2 popisující stejný zdroj). Volně připojený

příklad 4 není relevantní probíranému pravidlu (neobsahuje žádný údaj o verzi), obsahuje jenom datum aktualizace, a proto měl být spíše uveden v rámci části 9.3 s tím, že z části 8.2 mohl být uveden odkaz. Záznam stejného online zdroje je navíc uveden v odlišném provedení v závěrečné bibliografii normy (pod číslem 12) – v něm by za korporativním záhlavím měla být správně tečka, nikoliv čárka, a údaj o copyrightu by měl být správně zapsán bez mezery před datem). Po srovnání textu pravidla (v části 9.3.5 včetně připojeného příkladu) s příkladem 4 v části 8.2 navíc vyplývá nejasná interpunkce pro oddělování vícenásobných dat (tečka, bez interpunkce nebo čárka, která byla úspěšně užívána v normě ISO 690-2).

V 9. části hlavního textu normy jsou uvedena pravidla k zápisu **údajů o výrobě informačního zdroje (místo, nakladatel a datum)**. Většina pravidel je beze změn ve srovnání s předešlým vydáním normy. Zvláštností současných pravidel je ale skutečnost, že údaje o místě a nakladateli jsou požadovány jako povinné pro všechny druhy informačních zdrojů (dříve byly tyto údaje volitelné), jak vyplývá z přílohy B, kde jsou představeny modely bibliografických odkazů/referencí. To by mohlo znamenat problém zejména v případě popisu online zdrojů, tyto údaje často nejsou vůbec k dispozici, jak konečně dokládá příklad 2 v části C.3 (tyto údaje v něm nejsou přítomny). Stejně jako v oblasti názvů je i v tomto případě doporučený jednodušší zápis interpunkce před jménem nakladatele (po dvojtečce a mezeře, mezera před dvojtečkou se v nové normě taktéž již neuplatňuje). K textu této části lze mít i další námítky. V dílčí části 9.1.1 je zadáno pravidlo uplatňování kvalifikátoru (doplňku) připojovaného za jméno místa vydání. V příkladě této části se objevuje kvalifikátor v kulaté závorce (tak tomu bylo v předešlém vydání normy), zatímco v dalších příkladech se objevují buď závorky hranaté (viz příklad v části 9.2.1, příklad 1 v části 6.4 aj.), nebo je kvalifikátor bez závorek, oddělený jen pomocí čárky (viz příklad 8 v části C.2, příklad 2 v části C.4, příklad 6 v části C.10.2 aj.). Jinou novinkou této části pravidel je, že je zřejmě možné uvádět místo města jenom stát, jak dokládá příklad 2 v části C.8 (osvětlení v pravidlech ovšem chybí). Norma v této části ve srovnání v předešlém vydáním možná (?) zrušila pravidla o uvádění zkratky „B.m.“ či „S.l.“ v případě, kdy místo vydání není známé. Podobně chybí i pravidlo o zapisování zkratky „b.n.“ či „s.n.“ v případě, že je nakladatel neznámý. Přesto ale je tuto zkratku v příkladech možné vidět (viz příklad 3 v části C.15.2). V rámci detailně popsaných pravidel, věnovaných údajům o datech, není (v části 9.3.1) zcela jasně uvedeno pravidlo zápisu data copyrightu, je-li užito písmene „c“ nebo symbolu ©. V příkladech se vyskytují zápisy buď s mezerami (viz příklad 1 v části C.2 nebo záznam č. 12 v závěrečné Bibliografii), nebo bez mezer (viz příklad 4 v části 6.4 nebo příklad 4 v části 8.2). Nejasná je

také instrukce (v části 9.3.3) k zápisu interpunkce před údajem o času, který může doplňovat datum: v příkladě 1 v části 9.3.3 je uvedena čárka, zatímco v příkladě 1 v části C.10.2 nebo příkladě 1 v části C.11.2 je uveden středník.

V krátké **10. části** hlavního textu normy, která obsahuje instrukce k **číslování a stránkování**, zkušenější uživatele překvapí skutečnost, že se u zdrojů popisovaných na monografické úrovni neuvádí celkový rozsah (v předešlém vydání bylo možné rozsah volitelně uvést). Modely uvedené v příloze B tento údaj vůbec nezahrnují a v relevantních příkladech přílohy C tento údaj uživatel nenajde nikde. V části 10.1 je podána stručná instrukce, jak zapisovat části dokumentu. Příklad v této části vykazuje drobné chyby ve srovnání s příkladem 7 v části C.2, kde je zaznamenán stejný zdroj (legislativní materiál a jeho části): hlavní název postrádá kurzivu, jedno slovo je uvedeno omylem s mezerou a označení klauzule je zapsáno v malém písmenem. V části 10.2 je podána instrukce, kterou známe již z předešlého vydání, o zapisování údajů o lokalizaci příspěvku v časopise (se zkrácenými slovy o ročníku, čísle a rozsahu stran). Novinkou nového vydání normy je nabídka variantního jednoduššího modelu zápisu lokalizační části bez slovních termínů (například: *Library trends*. 2003, **51**(4), 652-674.). Tento model byl převzat z vybraných amerických citačních stylů.

Stručné nezměněné instrukce k zápisu údajů o **edici a číslování jejích svazků** jsou předmětem **11. části** textu normy. **12. část** je věnována **identifikátorům**. Pozitivní zprávou je povinné zapisování těchto informací v rámci všech modelů bibliografických odkazů/referencí. V příkladě 3 v této části se vyskytuje dvojnásobně drobná chyba, kterou nezachytila závěrečná redakce (za označením identifikátoru ISSN je omylem uveden spojovník před vlastním číslem). **13. část** přináší stručně formulované pravidlo o zapisování umístění exempláře určitého dokumentu. **14. část** předkládá stručná pravidla k zapisování vybraných kategorií doplňkových informací poznámkového charakteru.

Podstatnou částí pravidel je poslední **15. část**, která je věnována pravidlům k zapisování bibliografických údajů o **specifických kategoriích informačních zdrojů**. Instrukce k tvorbě údajů pro popis **elektronických informačních zdrojů** jsou vesměs převzaty z předešlého vydání normy ISO 690-2. Novinkou je zápis nového termínu pro citační datum (v části 15.2.5), které se uvádí v hranaté závorce. Místo původního zkráceného slova „cit.“, které bylo mezinárodně srozumitelné, je v příkladech nyní užito anglického slovesného tvaru „viewed“. V českém překladu se tedy pravděpodobně objeví sloveso „viděno“, popřípadě „nahlíženo“ apod. V části 15.2.6 zaujme instrukce, že údaj o dostupnosti online zdrojů je možné nově

zapisovat s kratší úvodní frází (Dostupné z:) bez uvádění dlouhého termínu „World Wide Web“ a že URL není již nutné uvádět v závorkách (při přípravě normy bylo konstatováno, že závorky překážejí některým aplikacím při zpracování tohoto údaje). Dostupnost lze zapisovat nově i pomocí trvalých identifikátorů, v příkladě 7 v této části pravidel je uveden identifikátor „doi“. Jiné identifikátory v příkladech, bohužel, nejsou uvedeny (například URL, ARK aj.), ačkoliv již jsou v rutinní praxi úspěšně využívány, a instrukce normy zatím nedospěla ani k tomu, že by se trvalé identifikátory již mohly zapisovat rovnou s adresou směrovací služby (řada jich má stabilní adresu).

V dílčích částech 15.3-15.8 jsou uvedeny specifické pokyny k zápisu údajů u vybraných druhů specializovaných informačních zdrojů (**počítačové programy, audiovizuální materiály, kartografické materiály, filmy, videozáznamy a vysílání, grafická díla a hudebniny**). Předposlední kategorií jsou **patentové dokumenty** (část 15.9). K instrukcím uvedeným v této části je ale potřeba vznést zásadní námitku. Ve srovnání s předešlým vydáním normy ISO 690:1987, ve kterém byly patentové dokumenty pojaty jako svébytné samostatné dokumenty, jež se vyznačují specifickým označením a číslem patentového dokumentu, je patentový dokument v současném vydání náhle koncepčně pojat jako analytická jednotka, tedy příspěvek v rámci blíže neidentifikovatelných „edic“. I proto v uvedených 3 příkladech zcela chybí kurziva, která by ukázala na název zdroje. Tato, podle mého názoru, mylná koncepce popisu patentových dokumentů není ani v souladu s jejich popisem ve známých profesionálních mezinárodních nebo národních registračních databázích patentových dokumentů (WPI aj.). Poslední dílčí část 15.10 je věnována především popisu normativních dokumentů (zmiňovány jsou dokonce také edice zpráv!). Technické normy a jiné standardy (například internetové standardy typu RFC) jsou typem zdroje, který je v určitých oborech dosti využíván a citován. Uživatelé se na jejich popis často ptají. Instrukce v předešlém vydání doposud chyběly. Nicméně je nutné konstatovat, že instrukce v novém vydání normy nejsou uspokojivě formulovány. Zpracovatelé jakoby podceňují roli unikátního znaku technických norem, jímž je jedinečné označení a číslo normy. Dokladovat to lze na faktu, že toto označení a číslo normy jsou v příkladech (viz příklad 2 v části 15.2 nebo v záznamech 1-11 v závěrečné Bibliografii) zapisovány jako součást hlavního názvu (odděleny jsou jednoduchou čárkou). Neadekvátní je rovněž zařazení korporativního záhlaví (NISO) v příkladu 2 v části 15.10 – to by musely být obdobným záhlavím opatřeny také záznamy norem ze závěrečné Bibliografie. Výhradu v této souvislosti je možné mít také k řešení zápisu internetového standardu, který je uveden v příkladě 1 v části 15.10. Uvedené

korporativní záhlaví (INTERNET ENGINEERING TASK FORCE) není vhodné u normativních dokumentů uvádět – určitě z důvodu citování a jeho řazení do abecední sestavy. Stejný dokument je v záznamu uveden ještě v příkladu 2 v části C.3, kde je ovšem stejné korporativní záhlaví doprovázeno navíc v doplňku zkratkou. V příkladě 1 v části 15.10 je navíc po označení a čísle standardu uveden neobvykle znak dvojtečky.

Způsoby citování informačních zdrojů

Třetí vydání mezinárodní normy ISO 690 lokalizovalo pokyny **k metodám či ke způsobům citování** neobvykle do přílohy (A). Zpracovatelé zachovali všechny tři základní metody, uvedené v předešlém vydání, jejich prezentace v současném vydání je však v jiném pořadí. Některé instrukce byly určitým způsobem revidovány. V dílčí části **A.2** je prezentován citační styl nazvaný „**Systém jméno a datum**“, který je rovněž poprvé v této normě označen jako „Harvardský systém“. Novinkou v části citací v textu je u tohoto stylu zápis jména a data v kulaté závorce bez čárky, která se vyskytovala v minulém vydání normy. V části bibliografických odkazů/referencí je také malá změna (za jménem se před datem naopak uvádí čárka a mezera). V instrukci je nyní také správně uvedená poznámka o abecedním řazení záznamů (dříve chyběla). V záznamech odkazů se vyskytují dvě malé chyby, které závěrečná redakce nezachytila: v příkladě 4 je omylem uvedena čárka před místem vydání (zajímavé je, že tato chyba se u stejného záznamu v části A.3 a A.4 již nevyskytuje) a v příkladě 5 je omylem zase uvedena čárka před lokalizační částí za názvem časopisu (správně má být uvedena tečka, jak je uvedeno v řadě jiných záznamů v textu normy). Stejná chyba je uvedena u záznamu téhož zdroje rovněž v části A.3 a A.4. V dílčí části **A.3** je prezentován citační styl nazvaný „**Číselný systém**“. Instrukce jsou téměř stejné jako v minulém vydání normy, pouze v rámci citací v textu je uvedena další varianta jejich zápisu pomocí horního indexu (v příkladě 1). V poslední dílčí části **A.4** je prezentován citační styl nazvaný „**Průběžné poznámky**“. Instrukce pro tento styl doznaly ale jisté úpravy. Nejsou již uvedeny dvě dílčí metody tohoto stylu jako v minulém vydání normy. Představena je jen jediná metoda, která ale byla pozměněna oproti textu předešlého vydání normy. V části textu zahrnuje „citace“, ale vlastně jen ve formě číselných ukazatelů (ve dvou variantách zápisu) a v části bibliografických odkazů/referencí, číselně uspořádané záznamy (různé délky, neboť je možné se vícekrát pomocí zkráceného záznamu odkazovat na záznam kompletní). V tomto případě mizí abecedně uspořádaný seznam všech záznamů, jak tomu bylo v předešlém vydání normy. Pokud by ho uživatel potřeboval, tak by si ho jednoduše mohl připravit jako

doplňkový seznam.

Modely a příklady bibliografických odkazů/referencí

K neobvyklému řešení přistoupili zpracovatelé v současném novém vydání normy také v rámci prezentace hlavních **modelů bibliografických odkazů/referencí** a jejich **příkladů**. V předešlém vydání byly jednotlivé modely představeny společně s příklady v hlavním textu normy před prezentací vlastních pravidel. Současné vydání modely a příklady oddělilo, což bude pravděpodobně některým uživatelům komplikovat orientaci v normě. Modely i příklady jsou navíc zařazeny až do příloh (B a C). **Modelů bibliografických odkazů/referencí** je v příloze celkem 5: model pro knihy a podobné monografické jednotky, model pro příspěvek uvnitř knihy nebo podobné monografické jednotky, model pro seriály, model pro příspěvek uvnitř seriálu a model pro elektronické zprávy, diskusní listy a elektronické nástěnky. Chybí ovšem modely pro patentové a normativní dokumenty, jejichž popis je specifický. Model pro knihu a jiné monografické jednotky je modelem zastřešujícím velkou variabilitu konkrétních druhů informačních zdrojů (týká se knih, map, hudebnin aj.). I to může ztěžovat orientaci v normě. Modely jsou připraveny v tabulkové formě, vcelku jasně představují jednotlivé údaje, jejich pořadí, povinnost jejich uvádění a odkazy do textu pravidel a jiných příloh. Uživatele překvapí nové pořadí některých údajů ve srovnání s předešlým vydání normy.

Příklady v příloze C nejsou zcela v přímé relaci k prezentovaným modelům. Jsou rozděleny do celkem 18 dílčích skupin podle jednotlivých druhů dokumentů a jejich částí. Chybí pouze skupina příkladů pro normativní dokumenty. V příkladech se vyskytují různé nesrovnalosti a chyby (viz výše uvedený komentář pravidlům a viz chybně zařazené označení média „online“ za názvem příspěvku místo za názvem zdrojového dokumentu v příkladech 2 a 4 v části C.10.2). Jisté připomínky by bylo možné vznést ke koncepci popisu v příkladech záznamů v části C.10.2 (například k záznamu příspěvku z Wikipedie, která je v daném případě pojata jako seriál). Lze doufat, že v rámci oficiálního českého překladu budou citlivě ošetřeny všechny záznamy přílohy i dílčí příklady uváděné v průběhu hlavního textu normy s ohledem na domácího uživatele.

Závěr

Třetí vydání mezinárodní normy ISO 690 v integrované podobě bylo dlouho očekáváno odbornou i laickou veřejností v řadě zemí světa. Určitě pak v České republice, kde existuje mnoho komunit, které tuto normu přijaly a aktivně ji využívaly v odborné práci, zejména

v sektoru vědy, výzkumu a vysokoškolského vzdělávání. Vzniklo také velké množství lokálních metodických příruček k výkladu normy ISO 690 a ISO 690-2, které se pokoušely vhodnějším a srozumitelnějším způsobem vyložit pravidla obou norem. Je známo, že překlad druhého vydání textu normy ISO 690 do češtiny byl v mnoha bodech problémový, což vedlo uživatele často k vysílání referenčních dotazů do knihoven i jinam.

K pozitivům mezinárodní normy v novém vydání patří především skutečnost, že zahrnuje větší škálu kategorií informačních zdrojů. Litovat ale lze, že nezahrnuje vybrané kategorie legislativních materiálů a alespoň některé typy šedé literatury. Norma zahrnuje do textu řadu moderních termínů (to lze ocenit), některým se však z obavy nesrozumitelnosti raději vyhnula (např. pokračující informační zdroje). Způsobuje to do určité míry jisté problémy v koncepci popisu některých zdrojů. Ocenit lze také podrobnost výkladu pravidel a zařazení množství příkladů. Osobně příliš nevíám deklarovat normu, že styl, forma a interpunkce uplatněné v příkladech jsou jen ilustrativní a že nejsou nijak závazné. Ze zkušenosti víme, že uživatelé se nejraději řídí příklady (instrukce často nečtou) a že dokáží okamžitě vznášet námitky, pokud někdo předkládá bibliografické záznamy formátované jinak, než je v normě uvedeno. Podobných referenčních dotazů přišlo v posledních letech nemálo. Bohužel, ačkoliv norma deklaruje jednotnost stylu a interpunkce v příkladech, opak je pravdou. V záznamech se vyskytují určité nesrovnalosti a také chyby, což znamená, že bude nutné v domácích podmínkách připravit další metodické interpretace, které budou objasňovat některé tyto nedostatky normy. Důvodem vzniku těchto příruček bude zajisté i fakt, že v přílohách normy je mírně ztížená orientace v modelech bibliografických odkazů/referencí a že jsou odtržené od série příkladů.

Oficiální překlad nového vydání do češtiny je v současnosti připravován Úřadem pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví a měl by být publikován pravděpodobně v první polovině roku 2011. Do té doby zůstávají překlady předešlých vydání norem [ČSN ISO 690:1987; ČSN ISO 690-2:1997] v platnosti. Zbývá vyjádřit naději, že český překlad dopadne co nejlépe a že budou hlavně jednotlivé příklady citlivě lokalizovány do prostředí českého uživatele, jak konečně standard nabízí.

Použité informační prameny

- Anon. 2003. Bibliografická citace. In *KTD : Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2010-12-12]. Systém. č.: 000000349. Dostupné z WWW: <<http://aleph.nkp.cz/F/>>.

- ČSN ISO 690:1987. *Dokumentace – Bibliografické citace – Obsah, forma a struktura*. 2. vyd. Praha : Český normalizační institut, 1996-12-01. 31 s. Třídící znak 01 0197.
- ČSN ISO 690-2:1997. *Informace a dokumentace – Bibliografické citace – Část 2: Elektronické dokumenty nebo jejich části*. 1. vyd. Praha : Český normalizační institut, 2000-01-01. 22 s. Třídící znak 01 0197.
- ISO 690:1987(E). *Documentation – Bibliographic references – Content, form and structure*. 2nd ed. Geneva : International Organization for Standardization, 1987. 11 s.
- ISO 690-2:1997(E). *Information and documentation – Bibliographic references – Part 2: Electronic documents or parts thereof*. 1st ed. Geneva : International Organization for Standardization, 1997. 18 s.
- ISO 690:2010(E). *Information and documentation – Guidelines for bibliographic references and citations to information resources*. 3rd ed. Geneva : International Organization for Standardization, 2010-06-15. v, 40 s.
- ISO 690:2010(F). *Information et documentation – Principes directeurs pour la rédaction des références bibliographiques et des citations des ressources d'information*. 3ème ed. Genève : Organisation internationale de normalisation, 2010. 42 s.
- *KTD : Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2010-12-12]. Dostupná z WWW: <<http://aleph.nkp.cz/F/>>.
- RICHTEROVÁ, Alena. 2003. Citace. In *KTD : Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2010-12-12]. Systém. č.: 000000348. Dostupná z WWW: <<http://aleph.nkp.cz/F/>>.
- SCHWARZ, Josef. 2003. Bibliografická reference. In *KTD : Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2010-12-12]. Systém. č.: 000000350. Dostupná z WWW: <<http://aleph.nkp.cz/F/>>.